

נשים במלחמה

הלוחמות

גופה של סמלת ענת יהלום-רימשון רושש בהפצצה מצרית, והיא נחשבת לפצועה הקשה ביותר במלחמה ■ סגן דינה זליץ בן-יהודה שמעה במכשיר הקשר החטיבתי את קולות השבר מן המעוזים - והחליטה להקדיש עצמה לנפגעים ולהרוגים. היא עושרה על-בך בצל"ש ■ נחמה ישראלי שכלה במלחמה את שני בניה, ומאז היא מהפשת אחר שורשים ומשמעות לטרגדיה הכפולה ■ שלוש נשים, שלושה סיפורי גבורה

נורית ריגלר

בסיפור המלחמה הזה אין הסתערות על קווי אויב וגילויי מנהיגות תחת אש. זהו סיפורן של שלוש נשים שמלחמת יום-כיפור גבתה מהן מחיר כבד של דם ואובדן. הן יספרו כאן על מלחמתן הפרטית שלא הסתיימה, נגר החירולון, הייאוש, חוסר-האונים והמוות, שנראה לעיתים כאפס-רוח קלה יותר מהחיים עצמם. זהו סיפור גבורתן של הנשיות והאמהות - וניצחונן על פצעי הגוף והנפש, ועל חוסר התקווה שבמלחמה הארוכה. במלחמת יום-כיפור נהרגה ניבה שאול, חיילת מילואים ממשמר-הנגב, מהפצצה מצרית על רפידים. חיילת אחת נפצעה קשה, שלוש קצינות קיבלו צל"ש-רמטכ"ל, ומאות אלפי אמהות, רעיות, אהובות ואחיות המתונו בציפייה מורטת-עצבים לשוב הלוחמים.

"כולם הביטו בי והחווירו"

יום שבת, 6 באוקטובר '73, שתיים ורבע בצהריים. במפקדת גרוד שריון 184, בטסה שבסיני, נשמע טירטור מתגבר מכיוון האופק. ענת יהלום-רימשון, הפקידה הכלי-כולה של המג"ד, סא"ל שאול שליו ז"ל, שכינויה בגרוד "המ"גדית", ניגשת לפתח הלשכה, ונדהמת.

ענת יהלום-רימשון, היום

"מטס מצרי שנמצא בגובה של להרים את היד ולגעת, מטיל פצצות על הכ"ס, כמו שזורים מלח". שניות אחר-כך שכבה מתחת להרי-סות לשכת המג"ד, שנמחתה מעל האדמה כתוצאה מפגיעה ישירה. השתררה דממת מוות. חלקו האחורי של גופה היה מרוטש, רגליה מרוסקות, רסיסים בכל גופה, סילוני רם קולחים, שרידי בגדים. בשניות הרממה האלה החלה המלחמה הפרטית של ענת. מלחמה שלא תסתיים עבודה אף פעם, אבל תמיד תהיה בשליטתה. כששכבה שם, קיבלה את ההחלטה המלווה אותה עד היום: "אסור שהור"דים שלי יהיו בהלוויה שלי".

בקור-רוח, תוך הבלגה על הכאב, החלה ענת לחלק הוראות. "הבנתי שחייבים לפנות אותי מהר", היא משחזרת, "זחלתי לכיוון פתח צר שנוצר בין ההריסות, קראתי לשני נהגים שראיתי בחוץ, ואמרתי להם להביא מזרן ולקחת אותי לתחנת איסוף הנפגעים הגרודית (תאג"ד). הם נראו המומים לגמרי מה-

ענת אחרי הפגיעה. "הכוח להתמודד נובע מזה שאני לא אדם שמוותר. לזה נוספה התחושה שלא נמצעתי סתם בתאונה מטופשת, אלא במלחמה" צילום: פאיר פרטוש

פילון פלחמה

המשך מפתח מושנים

פלחמת בנע

ערב מלחמת יום הכיפורים
ניקט הרמטכ"ל רשות להנחית
מהלומה מקרימה בעזרת חיל
האוויר על ריכוזי הכוחות
המצריים, אך ראש הממשלה
ושר הביטחון התנגדו לכך -
בעיקר בשל חששם שישראל
תצטייר כתוקפן במלחמה.

מנדל, אברהם (אלברט)

אלוף, מפקד אוגדת סיני
במלחמה, יליד אוסטרית (1929).
פיקד על קרבות הבלימה בחזית
סואץ. נפל בשבי שבע שנים
חברת הפיקוד שלו אל קו האש
ב-13 באוקטובר 1973.
שם שניתן ל-30 המוצבים
שהוקמו על שפת התעלה, ואשר
היו חלק ממערכת ההגנה של קו
ברלב. כאשר פוצה המלחמה,
היו המעוזים, חוץ מבודפשט,
מאוישים באופן חלקי בלבד. רק
16 מהם היו תפוסים - 3 עליידי
חיילי נח"ל, והיתר עליידי אנשי
מילואים מחטיבת ירושלים.
ברובם ניטשו קרבות קשים. 7
מעוזים התפנו. אחד החזיק
מעמד עד הסוף. האחרים נפלו
או נכנעו. מעוז "המוח" נכנע
אחרון - ב-13 באוקטובר.

"מפצח"

מערך בן שלושה מעוזים בקו
ברלב, בין האגם המר הקטן
לפרט תאופיק. במלחמה היה
רק אחד מהם מאויש ב-24
חיילים. טנקי צה"ל ניסו להגיע
אליהם, אך כשלו. ב-8
באוקטובר ב-2 בצהריים נכנעו
אנשי "מפצח". אחרים מהם נורו
למוות עליידי שוביהם המצרים.
קד.

"במרקת"

מעוז בקו ברלב, מדרום
לקנטרה. בפרוץ המלחמה היו בו
16 חיילים. ב-6 באוקטובר
הצליחו המצרים להחדיר למעוז.
בערב הגיעו אליו טנקים של
צה"ל ופינו כמה פצועים. ב-7
באוקטובר ב-5 אחר הצהריים
נכנעו אחרים מאנשי המעוז.
האחרים נורו או נשבו אחר
קד.

נחמה ישראלי. שילמתי את המחיר,
והייתי חייבת למצוא לזה הצדקה

צילום: פאיר אזולאי

דינה זלץ בן יהודה. "ביזבזו
עלי את הצ"ש, שצריכים
לקבל הגיבורים האמיתיים,
חיילי החטיבה"

פחתה ולמדה תזונה באוניברסיטה. היום
היא עוסקת בתמיכה לתוכניות הרויה ואר
מרת: "בחרתי בחיים, אותם קיבלתי במת-
נה. יש שיר של לאה גולדברג שאומר 'גם
אם שבע אפול, גם אקום ואוסיף ללכת' - וזו
בריוק אני".

"דציתי ללכת להתנצל"

25 שנים עברו מאז פגשה ענת לאחרונה
את פרופ' דינה זלץ בן יהודה. זה קרה יום לפני
פרוץ המלחמה, כשסגן דינה זלץ, קצינת הח"ן
החטיבתית, בישרה לענת שביום ראשון היא ער
ברת להיות הפקידה של המח"ש, אמנון רשף.

למחרת החלה המלחמה. ענת נפצעה, ודינה מצאה את עצמה יושבת
בחמ"ל מיפקדת החטיבה ושומעת בקשר את הדי המאבק הנואש של השר-
ינרים במוצבים שלאורך התעלה. "נרמה היה שהכל אבור. תחושת הכאוס

מראה שלי. לפתתי את החולצה של אחד הנהגים
ושאלתי: 'אני אחיה? הוא ענה שלפי הלפיתה,
בטוח שאחיה. איכשהו, למרות שלא הייתי צנומה,
ולמרות שהייתי מרוסקת כמעט לגמרי, הם הצ-
ליחו להעלות אותי על המזון, שנספג מייד ברם.
בריצה שלהם בדרך לתאג"ד, הרגל המרוטשת
שלי נפלה מהמזון. שני הנהגים נעצרו מבווע-
תים. אמרתי להם, 'תעזבו' והרמתי אותה בעצ-
מי. המשכתי לתפקד, אבל כשראיתי כמה שהם
חיוורים, התחלתי לקלוט עד כמה המצב שלי
חמור".

ואו, במהלך הפינוי, שוב הגיחו המטוסים המ-
צריים להפצצה נוספת על הכסיס, ובתאג"ד התגברה ההמולה. הרוגים
ופצועים נראו בכל מקום, ובכל זאת ניכרה על פני כולם התדרמה דווקא למראה
החיילת הפצועה. רק שמונה שעות אחר-כך הגיעה לבית החולים תל-השומר.
כדרך לשם הספיקה לחוות הפצצה מצרית נוספת על שדה התעופה ברפידיים,
ולנחות נחיתת-חירום בביה"ח "טורוקה", בכדי לחדש במטוס הפינוי את מלאי
הדם, שהלך ואול. בתל-השומר הוכנסה מייד לגיתוח - הראשון בסדרה של 25
ניתוחים שתעבור בשנים הבאות, 15 מתוכם בשנה הראשונה שלאחר הפציעה.
במשך שנה שכבה ענת במחלקה האורטופדית בתל-השומר. בשבועות הרא-
שונים היה מצבה אנוש. לשלוש אחיותיה לא התירו בני-המשפחה לראותה.
"תזכרו אותה כמו שהיא היתה", אמרו להם.

ענת: "הייתי בטוחה שאחיה בסדר, כי כל החיים ליוותה אותי תחושה בסיסית
שבכל מצב אני אסתדר. בכל פעם שלקחו אותי לגיתוח שמחתי, כי ירעתי שמצ-
בי טוב. כימים שמצבי היה אנוש, ידעו שהגוף לא יעמוד בניתוח. כשחששו להר-
דים אותי, הרופא היה ניגש אלי, מניח תקליט על הפטיפון בחדר שלי ואומר:
'עד שייגמר הצד של התקליט, אני אגה לך קצת חול ורסיסים מסיני'. והוא היה
עומד ומוציא רסיסים מהגוף שלי, עם פינצטה. חודשים ארוכים שכבתי רק על
הבטן, כשמעלי מרחף 'אוהל' של סרינים סטרייליים, כדי שלא אקבל זיהום. היי-
תי 'מחוררת', אבל אופטימית ללא תקנה".

מכיוון שהיתה החיילת הפצועה היחידה, קיבלה ענת חדר נפרד, והיתה מור-
קפת בבני-משפחה וחברים. אחד מהם היה רפי רימשון, חבר ותיק מקיבוצה, כי-
נרת, שמאו פציעתה עמד לצידה.

לאחר כשנה, כשכבר כלה לשבת בכיסא גלגלים, החליטו רפי וענת למסד
את אהבתם הגדולה ולהתחתן. הרופאים לא התלהבו מהרעיון, וכך גם חבריו של
רפי. אלא שרפי התעקש. לרופאים הוא הבטיח, לקחת אותה להתונה רק ל-24
שעות, "ולחבריו הסביר בחיך: 'יתר גרוע היא כבר לא יכולה להיראות'. ואכן,
מי שרואה היום את האישה הנאה והחטובה, המהלכת על שתי רגלים, יודע שהוא
צדק.

לחתונה הובלה ענת באמבולנס, ואת ירח-הדבש "בילתה"
בבית החולים. זמן קצר אחר-כך חזרה לקיבוץ ונכנסה להיריון,
ובמקביל החלה בלימודי אמנות בסמינר "אורנים". שנה לא-
חר הולדת בנה הבכור גיורא, נולד בנה השני, רועי, על
רקע אישפוזים וניתוחים חוזרים ונשנים.

כשהיתה בת 22, אם לשני בנים, הבינה ענת כי כדי
לקום מכיסא הגלגלים היא חייבת להפחית ממשק-
לה. במהלך אישפוזיה שקלה 115 קילוגרמים, ונא-
לצה לעבור שלושה ניתוחים, על-מנת לשקם את
הנוק שגרמה לרגליה כשניסתה לעמוד. היא
השילה מעליה 40 קילוגרמים, עמדה על רג-
ליה ולמדה מחדש ללכת. היא סיימה לל-
מוד בסמינר, ונשארה ללמד בו. בשנת
'83, חמש שנים לאחר הולדת בנה
השלישי, נמרוד, יצאה לשלוש
שנות שליחות בדרום-אפריקה,
וגם שם המשיכה לעבור
סדרת ניתוחים.

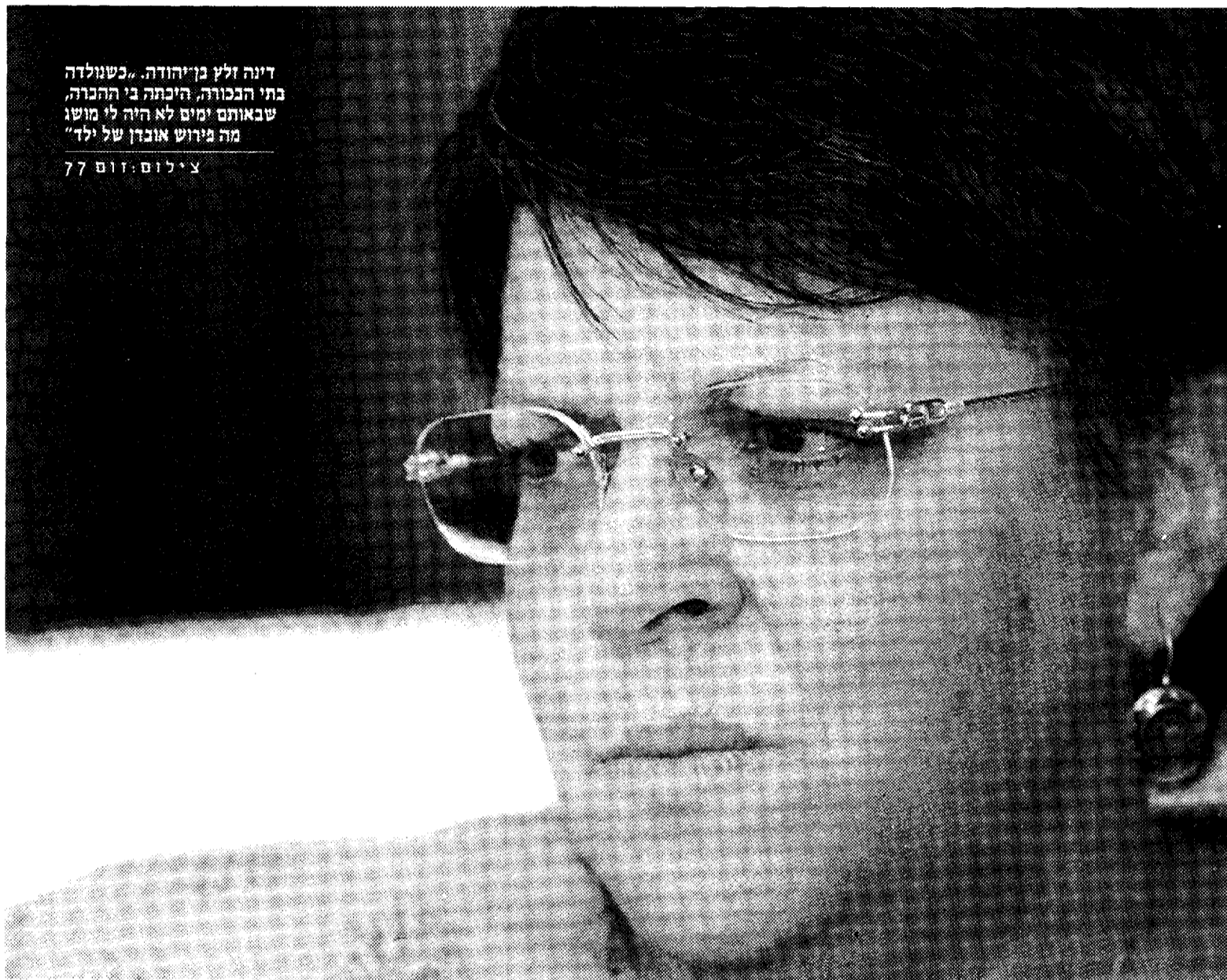
ענת: "הנכות שלי ריי-
נמית. כל הזמן משהו
מתפרק או מידרדר. אני
מקבלת את זה כחלק מש-
מירה על איכות-החיים
שלי. אני יודעת שאין לזה
סוף ושהמאבק לא הסתיים.
ברור לי שאני לא יכולה להחליט
שאני לא רוצה יותר ניתוחים. כפי
ציעה כזו יש אופציה קלה להישבר ול-
התייאש, אבל אני לא בחרתי בה. הכוח
להתמודד נובע מזה שאני לא אדם שמוותר.
לזה נוספה התחושה שלא נפצעתי סתם בתי-
אונה מטופשת, אלא במלחמה, וזה מעמיד אור-
תי בשורה אחת עם כל הלוחמים שנפצעו בק-
רב".

לפני שלוש שנים עזבה ענת את הקיבוץ עם מש-

נשים במלחמה

דינה זלץ נר'הודה. כשנולדה נתי הנכורה, היכתה בי ההכרה, שבאותם ימים לא היה לי מושג מה מירוש אוונדו של ילד"

צילום: זום 77

הנעדרים, ותחושת החירולן גדלה. אספתי את מרבית סיפורי הטנקים, אבל הבנתי שיש אנשים שאנחנו פשוט לא יודעים מה קרה להם."

את כל המידע על הנעשה בעורף ועל מצב הנפגעים העבירה דינה לחטיבה, ורשימות מפורטות אלה סייעו רבות לפעולת יחידת נפגעים ואיתור חיילים, שהוקמה לאחר המלחמה. ככל שחלף הזמן, התקשתה לדובב את הפצועים, שהחלו לעכל את גודל הטראומה, ונסגרו בתוך עצמם. כשחשה שקיבלה מהם את כל האינפורמציה, פנתה לטפל במשפחות השכולות.

ללא הכוונה או ניסיון, החלה דינה לבקר מיוזמתה בבתי המשפחות השכולות ובבתי הנעדרים. היא היתה שם בשבילם, נלחמה עימם את המלחמה באימיות ובכירורקטיות, וסייעה כמעט להשבת השגרה שאבדה. אם לא נתנו לה להיכנס - המתינה מחוץ לדלת. אם נכנסה ולא דיברו איתה, חיכתה בשקט עד יעבור זעם. לילדה אחת, שסירבה ללמוד לאחר נפילת אחיה, התלוותה בהליכה לבית הספר, וישבה לידיה בכיתה עד ששבה לתפקד כרגיל. בכתיים שבהם הבחינה במחסור, דאגה להגיע עם מוצרים חיוניים, אותם רכשה בתלושים שתרמה חברה מסחרית לחטיבה. היא טיפלה באב, שהתקשה לשוב ולפתוח את העסק המשפחתי אחרי נפילת בנו. יום יום פתחה את החנות ועמדה במקומו מעבר לדלפק, עד שחזר לעצמו ושב לעבוד כרגיל.

במפגש עם המשפחות השכולות גילתה עד כמה חשובות להם מזכרות שנותן רוח מהבנים. היא נסעה עם נהג שהועמד לרשותה לאורך התעלה, נכנסה לטנקים המפויחים, שוטטה באזורים שבהם התחוללו הקרבות, אספה כל פריט ודאגה לה: עבירו למשפחה. כשמצאה קיטבג של חייל שנהרג, ובתוכו כביסה מלוכלכת, כיבסה את הבגדים ומסרה אותם נקיים לאמו. מחיילי החטיבה אספה תמונות שבהן מצולמים חבריהם שנפלו, דאגה לשכפלן ולהעבירן למשפחות. "מרבית חיילי החטיבה שנהרגו היו צעירים שלא הותירו אחריהם הרבה, ולכן כל פריט שנשארה מהם היה בעל ערך", היא מסבירה.

גם רגל מגובסת, שנשברה בנפילה, לא עצרה את דינה. היא המשיכה להתרוצץ עם קבילים, וכתוצאה מכך נאלצו הרופאים לגבס את רגלה מחדש. גם מועד שיחרורו רה הרשמי מהצבא לא עצר אותה - ובמשך כשנה המשיכה לשרת בהתנדבות. "במעשים אלה גילתה יוזמה, מסירות ויחס חם ואנושי, שתרמו רבות לפי"

הלוחמות

(המשך מעמוד קודם)

וחוסר הסדר היתה קשה", מספרת דינה. בתוך החירולן הגרול, ומתוך תחורשת "סוף העולם קרב", החלה דינה במלאכת הקודש ואירגנה את שמות הנפגעים הרבים. "הייתי צריכה להיאחז במשהו, לעשות משהו, וזה הרבר הייחודי שיכולתי לעשות. שום דבר ממה שמזכר היום כנוהל דיווח נפגעים לא היה, ומה שהיה - קרס. מובן שהמושג 'קצינות נפגעים' לא היה קיים", היא מספרת.

מזעקות השבר שבקעו ממכשירי הקשר הבינה דיינה איזה טנקים נפגעו. מתוך הכרת הצוותים יכלה לבנות את רשימת הנפגעים. היא הסתייעה גם במי שהגיעו מחזית הלחימה ומסרו שמות של נפגעים, וכן בכרטיסי תאג"דים, פנקסי שבויים ופתקים מוכתמים ברם, שהגיעו לידיה בדרכים שונות.

ימים ספורים אחרי כך הגיעה לבתי חולים, עבי רה ממיטה למיטה, דובבה את פצועי החטיבה, ודי לתה מהם פרטים נוספים על נפגעים. הפצועים סיפרו לה מי היה לידם, את מי ראו, מי נהרג ומי נפצע.

"לאט לאט התחלתי להבין, שאם לא מוכיחים רים מישהו שנהרג או נפצע - אין פירושו שהוא בהכרח חי. לראשונה נתקלתי בנושא

"מצמד"

מעוז בקו בר"ל. נמצא ליד מקום התחברותה של תעלת סואץ עם צפון האגם המר הגדול. לידו היתה "החצר", שם רוכזו ציוד הצליחה לראש הגשר של צה"ל. בפרוץ מלחמת יום הכיפורים היו ב"מצמד" 32 איש. אליהם נוספו שעות ספורות לפני המלחמה שני קצינים וסמל מחיל הנרסה, שבאו לברוק מתקן הצתה במקום ומצאוהו בלתי יתקין. (ראו: "אור יקרית"). כוח שריון של צה"ל ניסה לחבור אל המעוז ולפנות את אנשיו ב-8 באוקטובר אחרי הצתה, אך לא הצליח. "מצמד" נכבד ב-9 באוקטובר ב-8 בבוקר.

מצרים, צבא

ב-1973 מנה הצבא המצרי כ-650 אלף חיילים, והיה מאורגן ב-14 דיוויזיות, ומתוכן 2 דיוויזיות שריון (שלישית היתה בהקמה) ו-4 של הנ"מ. לרשותו עמדו 560 מטוסים, 2,100 טנקים, כ-2,000 נגמ"שים וכ-2,000 קני תותחים. לצי המצרי היו 12 צוללות, 5 משחתות, 8 ספינות טילים מסוג "אוסה" ו-6 מסוג "קומאר", ספינות משמר רבות, שולות מוקשים ונחתות.

נאמח

מחנה צבאי סודי, שנכבש על ידי צה"ל במלחמת ששת הימים. ביום הראשון למלחמת יום הכיפורים עשו הסורים מאמץ כבד להגיע למחנה נאמח, ששימש מפקדה לכוחות הישראליים ברמת הגולן. ב-7 באוקטובר הצליחו כמה טנקים סוריים להתקרב לגדרות המחנה ולירות לתוכו. המפקדים הישראליים, לרבות מפקד האוגדה רפאל איתן (רפול), נטשו את המקום, אך חזרו אליו אחר כך. כקרב ליד נאמח נהרג מפקד חטיבת השריון "ברק", אל"ם יצחק בך שהם.

"ניסין"

מעוז בקו בר"ל, המוכר גם כמעוז "הכפר". מצפון למעוז "המזח" ולפדרת תאופיק. בפרוץ המלחמה היו בו 19 איש. אנשי המעוז הרפו התקפות רבות. ב-8 באוקטובר כלילה חדרו המצרים למעוז. אנשיו נכבדו ב-9 באוקטובר ב-3 אחר הצהריים.

ענת ביום נישואיה

צועים ולמשפחות השכולות", ציינה ועדת הצל"שים של צה"ל, בהחלטתה להעניק לדינה את צל"ש הרמטכ"ל, אותו סירבה לקבל. "ביזבוז עלי את הצל"ש שצריכים לקבל הגיבורים האמיתיים, חיילי החטי"ב. רק אחרי שאמרו לי שדרכי ניתן צל"ש לכל המשפחות השכולות, הסכמתי לקבל אותו. לי לא היה נוח עם זה, כי לא עשיתי משהו יוצא דופן, רק את המ"ט עט שהיה אפשר לעשות".

הנתינה והמעורבות הרגשית הם חלק מחייה של דינה גם היום, במסגרת תפקידה כרופאה בכירה במחלקת ההמטולוגיה בבית"ח, הדסה" ע"זכרם בירושלים. כדי לפרוץ את תחושת חוסר האונים והשכול היא עוסקת בחקר הסרטון, שבו רכשה מוניטין בינלאומיים. "הכוח לגשת לפצועים ולמשפחות השכולות נבע מכך, שבידרותי חוויתי אובדן. אחי נפטר ממחלה, וידעתי מה זה משהו שכך לה, אך בעיקר זה נבע מכך שלא היו לי ילדים משלי. באחד מרגעי האמהות הראשונים שלי, כשבזרועותי בתי הבכורה, היכתה בי ההכרה, שבאותם ימים לא היה לי מושג מה פירוש אובדן של ילד. רצייתי ללכת לכל המשפחות ולהתנצל בפניהן על כך".

"שניהם ב'חד"

נחמה ישראלי מקיבוץ דברת יודעת מהו אובדן. בהפרש של שלושה שבועות, היא שכלה את שני בניה, אפרים ורודי (רדי), במלחמת יום כיפור. כשפרצה המלחמה היו אפרים ורודי בשבוע האחרון של קורס קציני שריון (קק"ש). אפרים בן ה-22 היה מפקד בקורס, ורודי בן ה-20 היה חניך. "אני אענוד אישית את הדרגות על כתפיו של רודי", הבטיח אפרים לאמו שבוע לפני פרוץ המלחמה, בפעם האחרונה שנפגשה עימו. הוא לא זכה לכך. מחזור ג' של הקק"ש לא הסתיים מעולם רשמית, ורק 15 שנים לאחר המלחמה התקיים

אפרים (מימין) ורודי ישראלי בילדותם. ..אני מתנחמת בכך ששניהם ב'חד"

ענת בניה"ח. "קיבלתי החלטה: אסור שההורים שלי יהיו בהלוויה שלי"

בדברת טקס סמלי בהשתתפות 50 מחניכיו. 16 חניכים נפלו במלחמה, ביניהם סגן אפרים המרדכי ואחיו החניך סג"מ רדי. שני אחים שרעות אמיצה חיברה ביניהם תמיד, עד מותם.

רדי נפגע ביום השני של המלחמה. הוריו הצליחו לזהות את בנם המפויח רק לפי מעט השיער שנותר על ראשו. למרות מצבו הקשה, נלחם בעקשנות על חייו, ומצבו השתפר.

שלושה שבועות לאחר שנפצע, אף הצליח להזיז את ידו השמאלית וכתב לאחיו: "אפרים, אילו ידעת כמה אני מתגעגע ואוהב אותך ובוכה כש אני חושב עליך - היית עוזב את כל המלחמה הארוכה הזאת ורץ אלי... זה המכתב הראשון שאני כותב, ומוכן שהוא אליך".

בחיוך גדול קיבל רדי את פני אביו וניפנף לעברו במכתב לאחיו האהוב. "כבר אין למי לשלוח אותך", אמר האב. יום קודם לכן קיבלו ההורים את בשורת האובדן שאפרים נהרג מפגיעה ישירה בט"ר

נק עליו פיקד, בקרב על גדות התעלה. מאותו רגע, אומרים במשפחה, וי"ת תר דדי על המאבק, מצבו התדרדר ושכועיים אחר כך נפטר.

באותה נחישות שבה נאחזה בקרקע לפני 54 שנים, עם בעלה, יוסף, עת ייסדו את דברת, החליטה נחמה להמשיך ולהיאחז בחיים. "כשנפולמים על אדם יי"ס סורי-איוב כאלה, יש רק שתי דרכים: להתאבד או להמשיך, תוך יציאת תוכן לחיים ולמה שקרה", היא אומרת. לדבריה, תמיד התחבטה וחפשה משמעות. עם מות בניה, יצאה למסע של לימוד ומחקר, כשמטרתה למצוא ש"מותם לא היה לשווא".

כשהיא בת 51, וכבר סבתא לשלושה נכדים, החלה נחמה ללמוד מחשבת ישראל בסמינר "אורנים". "הייתי חייבת למצוא את צידוקי הדין למות בניי. הלימודים הצילו אותי, ונתנו לי חוטי מחשבה שסייעו לי להתמודד ביתר בהירות עם התחבטותי. לפני המלחמה לא הפסקתי לריב עם בניי, שכמו רבים היו שקועים ברברנות הגדולה על כוחו של צה"ל. איפה היתה הצניעות, שהיא אחד מיסודות היהדות? ארץ ישראל היתה אמורה להיות מושגת על צדק מורטי ולא על רובים וכידונים, ומלחמת יום כיפור היתה התוצאה של הרברנות והשבר המוסרי הזה. אני שילמתי את המחיר, והייתי חייבת למצוא לו הצדקה. אם ההצדקה לקיומנו כאן היא צה"ל, אז אני לא רוצה להיות כאן. מלחמת יום כיפור הזכירה לנו, שעוצמה צבאית לא תמיד הכי חשובה, וגם אם כן, היא הופכת אותנו לעם ככל העמים, ונגד זה צריך להילחם. לכן הלכתי ללמוד ולהבין יותר".

"אני משוחחת איתם"

במקביל ללימודיה ולעבודתה במטבח הקיבוץ, הקפידה נחמה להשריש את ערכיה לשלוש בנותיה 13 נכדיה. ימי שבת וחגי ישראל צוינו בבית בהתכנסות יות משפחתיות, עם שיר או קטע מתאים. "בכך שאני דוגלת בערכים מסוימים ומנחילה משהו לדורות הבאים, אני מקווה שאני מצדיקה את עצמי בפני בניי ומראה להם שמותם לא היה לשווא", היא אומרת.

גם היום, בגיל 76, מקפידה נחמה על טיולים רגליים בארץ, כדי לחזק את המהות של קיומנו כאן. לא מעניין אותי להסתכל כמה עלי כותרת יש לכלניות, אבל חשוב לי לחזק בכך את הקשר עם ארץ ישראל. היא ממשיכה ללמוד ולהר"ח את ידיעותיה. לפני חצי שנה עברה לעבוד במכססה האזורית של דברת. "רצו שאקפל ממחטות, אבל אני הסכמתי רק להיות מגהצת. או שעוברים או שלא".

והבנים - הם ממשיכים להיות חלק מחייה עד היום. "לאחר שרדי נפטר, יוסף אמר לי: 'אין לנו בנים יותר', ואני צעקתי עליו שלא יגיד את זה. יש לנו בנים במחשבה וברגש, והם חיים איתי. עד היום, כשאני אופה, אני חושבת שאפרים לא אהב קמח מצה ורדי לא אהב קינמון, ואני לא שמה. ביום שישי ההכנות הן כרגיל, ואני יוצאת למדרכה וצופה בחיילים ששבים הביתה. כשאני הולכת לבקר בקברי בניי, אני מתנחמת במחשבה שהם שוב ביחד, אבל הם גם איתי. אני משוחחת איתם, ומתווכחת איתם. כשאני נזכרת במשהו עצוב, אני בוכה, וכש אני נזכרת באחת הבדיחות שלהם, אני צוחקת מכל הלב. הם חלק מחיי".

עשר משפחות שכלו שני בנים במהלך מלחמת יום כיפור. במרבית המשפחות נפטרו האבות, ונחמה סבורה שזה לא מקרי. "לנשים יש חוזק הנובע מהח"י בור שלהן לטבור החיים. הן תמיד עסוקות בראגה למשהו, אפילו לרברים היומיים, וזה מה שמחזיק אותן בחיים. גם מבחינה רגשית הן מחוברות יותר, גם לעצב וגם לשמחה. הגברים, בעיקר בני דורנו, היו מאופקים ולא הפגינו רגשות. הכל נשאר בפנים, והם מתו משברוץ לב. זו עוצמתן של הנשיות והאמהות, וכש זה ייגמר, העולם ייגמר". ■

נחמה ישראלי:

"בעלי אמה: אין לנו

בנים יותר. צעקתי

עליו שלא יגיד את

זה. יש לנו בנים

במחשבה וברגש, והם

חיים איתי עד היום.

כשאני אופה, אני

חושבת שאפרים

לא אהב קמח מצה

ודדי לא אהב קינמון.

ואני לא שמה"

ענת יהלום-

ריפשו:

"בריצה לתאג"ד,

הרגל המרוטשת שלי

נמלה מהבזון. הם

נעצרו מבוועתים.

אפרתי להם,

'תעזבו' והרפתי

אותה בעצפיי"